

ŠARL SENJOBOS

Uporedna istorija evropskih naroda

Prevod s francuskog
Jelisaveta Marković

Beograd
2013.
DERETA

© Ovog izdanja dela Grafički atelje *DERETA*

Naslov originala

ESSAI D'UNE HISTOIRE COMPARÉE
DES PEUPLES DE L'EUROPE

Charles Seignobos

UVOD

Prijem na koji je naišla u Francuskoj moja *Iskrena istorija francuskog naroda* ohrabrio me je na jedno još smelije preduzeće; pokušao sam da u samo jednoj svesci izložim uporednu istoriju svih evropskih naroda od najdavnijih vremena do naših dana. Objavljujući ovu knjigu osećam se obavezan da tačno objasnim zašto sam se odvažio na ovo i šta sam imao nameru da uradim.

Šezdeset godina provedenih u izučavanju i predavanju istorije svih zemalja dale su mi priliku da međusobno upoređujem sve evropske narode u svim momentima njihove istorije. To upoređivanje je učinilo da zapazim zajedničke crte njihovog života koje ne mogu da uoče istoričari ograničeni na proučavanje jedne zemlje ili jednoga doba.

Upoređujući doživljaje različitih naroda i njihove životne uslove, uspeo sam da iz ogromne količine znanja koje su nagomilali stručnjaci izdvojim nekoliko opštih sličnosti i da razaznam kako su se one stvorile. Razlikovao sam dve vrste takvih sličnosti, jedne koje su nastale kao posledica sličnih ali nezavisnih uslova, druge stečene ugledanjem na jedan jedini uzor koji je stvorio samo jedan narod.

Polagao sam na to da u ovo poređenje unesem različite vrste životnih uslova, predmete posebnih istorija, tako da obuhvatim skup različitih vrsta ljudske delatnosti, životna sredstva, ekonomski rad, običaje, političko i društveno uređenje, religiju, nauku, književnost i umetnost.

Hteo sam da objasnim kako su se one menjale razlikujući dva zasebna izvora tih promena. Jedne su bile posledica jednovremenog sticaja čitavih serija nezavisnih fakata (nazvanih slučaj ili prilika), koji izaziva istorijske događaje, ratove, najezde, revolucije, reforme – čiji je povod često inicijativa pojedinaca. Druge su proizašle iz ranijih uslova po redu postupnosti koji se sravnjivao sa razvićem živih bića, kao što su jačanje izvesne vlasti, napredak izvesne tehnike, širenje izvesne religije ili ustanove.

Sve te promene proizvedene su ljudskim delima. Ali su i ta dela izazvale ili su njima upravljale pobude, strasti, želje, verovanja, znanje, način života, naročito sećanje na prošlost koje stvara tradiciju i pravila, ili misao o budućnosti iz koje se rađaju preduzeća i napredak. Ja se nisam ograničio na to da iznosim rezultate, starao sam se da objasnim dela ukazujući na pobude, i zato sam isticao ona nevidljiva unutrašnja raspoloženja mnogo više nego što je to običaj u istorijskim knjigama.

Nisam hteo da ograničim proučavanje na malu povlašćenu manjinu (koja se ponekad kiti imenom elite), čija dela zauzimaju najviše mesto u istorijskim dokumentima i delima. Nastojao sam da opišem životne uslove narodne mase ukoliko su nam oni, nažalost nedovoljno, poznati.

Kako sam polagao na to da upoređujem ne konvencionalne forme, nego stvarne uslove života, malo sam se osvrtao na zvanična pravila, ustanove, naredbe, zakone i propise koji su, sve doskora, predstavljali želje ili ideal raznih vlasnika pre nego dela njihovih podanika; trudio sam se da opišem njihovu stvarnu primenu u politici, religiji i upravljanju.

Da bih odlučio koliko mesta treba da dam svakoj vrsti delatnosti, mogao sam da se rukovodim samo svojim ličnim nahođenjem, o čemu se, naravno, može raspravljati; moram, dakle, da izložim načelo kojeg sam se držao.

Najviše mesta dao sam političkim događajima i načinu vladavine, ratovima, revolucijama, delima raznih upravljača. Poslednji rat nam je pokazao s kakvom snagom politika širi svoj uticaj na ceo život jednog naroda i gospodari svakom drugom delatnošću.

Zahvaljujući skorašnjim radovima ekonomske istorije, mogao sam da posvetim mnogo mesta poljoprivrednoj i industrijskoj proizvodnji, trgovini i kreditu, naprecima tehnike, često i da označim poreklo nekih novina i da objasnim u kakvim su uslovima one postale.

O mnoštvu činjenica koje se nazivaju društvenim, govorio sam spojivši u istom izlaganju ustrojstvo društva i podelu na klase (rezultat političkih i ekonomskih uslova) s uslovima materijalnog života, običajima, društvenim odnosima, porodičnim pravom i pravom svojine.

Pod imenom duhovnog života podrazumevao sam naročito duhovne radnje koje upravljaju životom naroda, verska ubeđenja, moralna shvatanja, ideal koji proizlazi iz vaspitanja, a u skorašnje vreme političke formule i naučna saznanja. Nisam smeo ćutke da pređem preko književnosti i umetnosti koje zauzimaju tako malo mesta u životu ogromne većine ljudi; ali sam se ograničio na to da iznesem njihovo opšte obeležje i glavne vrste u raznim dobima.

Nisam dao dovoljno mesta malim narodima koji pružaju tako poučne primere za poređenje. Još više žalim što nisam mogao dati više mesta običajima svakidašnjeg života, ishrani, odeći, načinu stanovanja, nameštaju, upotrebi vremena, porodičnom životu, društvenim odnosima i rasonodi, što je uvek sačinjavalo glavni životni interes kod svih naroda. To su dve praznine koje ja sam najživlje osećam.

Tok vremena podelio sam na periode od kojih većina odgovara glavama u knjizi. Oni su po trajanju veoma nejednaki, sve kraći ukoliko, približavajući se sadašnjosti, društvo postaje složenije, delatnost raznovrsnija i ukoliko su, uostalom, činjenice bolje pozna-

te. Kako su se promene dešavale nejednakom brzinom u raznim oblastima delatnosti – u ekonomskom i društvenom životu sporije nego u političkom – ja sam, ponekad, da bih izbegao ponavljanje, upućivao na opis dat u nekoj drugoj glavi.

Poređenje između opštih životnih uslova sadrži samo izlaganje celine; ja sam namerno izostavio sve što čini privlačnost istorije, dramatičnost doživljaja pojedinih ličnosti, živopisno izlaganje pojedinosti. Ova knjiga namenjena je čitaocima sposobnim da se zainteresuju za stvarno obeležje i za povezanost istorijskih činjenica.

Budući da sravnjujem opšte uslove, ja sam morao da upotrebljavam opšte izraze (kao što su poglavica, namesnik, poslanik, izbornik, ratnik, sveštenik, vlada, vojska, rat, religija, način vladavine) koji daju izlaganju apstraktan izgled. Trudio sam se ipak da čitanje olakšam služeći se prostim i običnim jezikom i rečima razumljivim za svakoga. Izbegavao sam konvencionalne oblike govorničkog stila koji prikrivaju stvarnost, pseudonaučne izraze koji daju lažni utisak tačnosti, metafore koje pretvaraju apstraktne formule u stvarne ljude objašnjavajući ih pobudama ili osećanjima.

Učinilo mi se nekorisno da dodajem registar imena. Ja nisam hteo da pišem podsetnik koji se otvara da se u njemu nađe obaveštenje o nekom naročitom istorijskom pitanju. Moja je zamisao bila da pružim samo opštu sliku evropske prošlosti koja treba da dà jedino utisak celine.

Nije mi se učinilo moguće da sastavim bibliografiju; da bi bila potpuna, ona bi morala da bude duga skoro koliko i sam tekst. Mogu reći samo da sam se koristio istorijama raznih država (na nemačkom) iz zbirke Gota, istorijama (na nemačkom) iz zbirke Onken; velikim narodnim istorijama kao što su *Istorija Francuske* koju uređuje Lavis ili *Political history of England*, francuskim zbirkama opšte istorije. Mnogo dugujem radovima Dotena, Krebera, Niderlea, F. Lota, Delbrika, Heča, a za ekonomsku istoriju delima Sea, Sigfrida, Kulišera i naročito Sombarta, Lipsona i Hekšera.

Postavio sam sebi za pravilo da izlažem samo one rezultate istorijskih radova koje su složno utvrdili stručnjaci; upotrebljavam reči koje izražavaju sumnju za činjenice koje se meni čine izvesne, ali o kojima nije postignut potpun sporazum. Uveren sam, međutim, da će moći da se isprave zablude u pojedinostima u koje sam pao bilo ja, bilo istoričar kojeg sam se pogrešno držao. Ne verujem da su one dovoljne da ponište vrednost opštih pogleda i opštih zaključaka i nadam se da sam ovde uspeo da dam tačnu sliku događaja i promena kroz koje su prošli narodi Evrope da bi došli do sadašnjeg stanja.

GLAVA I

ZEMLJA I STANOVNIŠTVO EVROPE

Ime Evropa, koje su stvorili Grci, označavalo je najpre samo jugoistočnu oblast blisku Aziji, i širilo se na zemlje na severnoj obali Sredozemnog mora, zatim na zemlje prema Okeanu, najzad na zemlje u centru i na istoku ukoliko su one dolazile u vezu sa sredozemnim svetom. To je bio geografski pojam koji nije sadržavao misao ni o kakvoj zajednici među stanovnicima. Tek u novije vreme, upoređujući evropske narode s narodima drugih kontinenata, uvidela se zajednička osnova osećanja i običaja koja im je dala svest, uostalom dosta nejasnu, o evropskoj zajednici.

Geografski uslovi. – Evropa, u modernom smislu reči, jeste najmanja među kontinentima, s površinom od 10 miliona kvadratnih kilometara. Nju spaja s Azijom zemljouz veoma širok, od 4.300 kilometara, a od Afrike je odvaja jedno unutrašnje more (Sredozemno) posuto ostrvima koja čine da preko njega lako prelaze čak i male barke. Od Amerike je odvaja veoma širok Okean kojim mogu da plove samo brodovi.

Visinska razgrana Evrope je vrlo nejednaka. Ona je veoma brdovita na jugu, prema Sredozemnom moru, gde se uzdižu velike planine – Pirineji, a Alpi i Apenini čije strme padine i ostavljaju mesta samo za uske doline ili male ravnice, razdvojene bregovima. Okeanski zapad, mnogo manje brdovit, prošaran je planinama zaobljenih vrhova i blagih padina, i sastoji se naročito iz visoravni i ravnica blagog nagiba. U centru i na istoku (koji zauzimaju najveći deo

Evrope) prostiru se poglavito ogromne ravnice, tamo je zemljište brdovito samo na Harcu, Karpatima i Skandinavskom poluostrvu.

More prodire u unutrašnjost zemlje na način veoma nejednak. S jedne strane, Sredozemno more zalazi duboko u kopno deleći ga na poluostrva, a ono samo posuto je mnogobrojnim ostrvima; obale su pune zaliva koji obrazuju prirodna pristaništa. Prema Okeanu obala je mnogo manje razgranata i niža, ali plima dopire u ušća rečnih tokova sve do unutrašnjih, veoma zaklonjenih, pristaništa. Na severozapadu Okean okružuje dva najveća evropska ostrva, Veliku Britaniju i Irsku. Centar i istok su samo malim delom ograničeni morima, od kojih je samo jedno otvoreno (Severno more), a druga dva (Baltičko i Crno more) skoro su zatvorena. Obale su niske i pristaništa retka, osim u Norveškoj.

Klima je mnogo ravnomernija nego klima drugih kontinenta. Srednja temperatura kreće se između +18 i -9 °C. Ali između pojedinih delova postoje vrlo velike razlike. Oblast Sredozemnog mora ima toplu i suhu klimu, sa retkim i plahim kišama. U okeanskoj oblasti postoje male razlike u temperaturi, a kiše su češće i tiše, zahvaljujući toploj struji koja dolazi iz Amerike. U ostaloj Evropi klima je mnogo oštija, s velikim razlikama u temperaturi između godišnjih doba, s dugim periodima suše leti i jakim mrazovima zimi.

Usled visinske razgrane i klime, rečni tokovi u sredozemnoj oblasti gotovo svi su kratki i brzi, što ih čini nepodesnim za plovidbu, plovne reke utiču u more bez plime deltom koja sprečava ulaz u njih. U okeanskoj oblasti reke teku sporije i završavaju se ušćima koja obrazuju pogodna pristaništa okrenuta prema Americi. U istočnoj oblasti, reke su spore i široke, ali se ulivaju u zatvorena mora.

Iz tih uslova proizlazi priroda tla i donjeg sloja zemlje. U sredozemnoj oblasti, tlo, obrazovano skorašnjim pomeranjem i koje kiše slabo rone, sadrži samo malo zemlje dubokog nanosa. Ono je slabo zaliveno i pokriveno samo tankim slojem ziratne zemlje. Donji sloj je oskudan u rudama i ne sadrži ugalj. U okeanskoj oblasti

tlo u ravnicama, obrazovano nanosima, pokriveno je dosta debelim slojem ziratne zemlje. Donji sloj sadrži u velikoj količini rude, naročito gvožđe, i ogromne naslage uglja, naročito u Engleskoj, Holandiji i Nemačkoj. U istočnoj oblasti, krajnji sever, nekad pokriven glečerima, sačinjavaju samo besplodni šljunak i pesak. Najveći deo sastoji se iz prostranih ravnica nekad pokrivenih livadama koje su, raspadajući se, ostavile debeli sloj veoma plodne crnice. Donji sloj u podnožju planina (Karpata i Kavkaza) sadrži rude, naslage uglja i ležišta petroleuma.

Uticao fizičkih uslova. – Ti uslovi uticali su na život naroda različito, prema vremenu i prema tome jesu li ljudi pasivno podnosili uticaj sredine¹ ili su naučili da se koriste materijalnim uslovima svog kraja.

Sredozemna oblast spajala je povoljne uslove za narode sa slabim sredstvima proizvodnje, saobraćaja i odbrane. Osnovnu potrebu života, toplotu, koju pružaju hrana, odeća i stan, bilo je lakše podmiriti u toplom i suvom podneblju. Stanovništvo je moglo da se zadovolji mršavom zemljom sa slabim prinosom. Vrlo brdovito zemljište bilo je podeljeno na mnoge male odeljke zaštićene od najezda visokim bregovima. More, koje je bilo lako preći, dovelo je te krajeve u stalan dodir s istočnim narodima koji su se prvi civilizovali i znali razne zanate.

Tako se, na obalama Sredozemnog mora, obrazovao stari svet od malih nezavisnih naroda koji su živeli na siromašnom zemljištu što je u dve godine davalo jednu žetvu, i gajili sitnu stoku, naročito koze i ovce, krzljave volove i krave koje su davale malo mleka. Ta civilizacija, tražeći veliki napor ruku, ostala je siromašna u proizvo-

1 „Sredina“ u kojoj ljudi žive ne nagoni ove na rad; ona taj rad samo omogućava. Zemlje koje imaju odlična pristaništa dugo su ostale bez mornarice, a naslage uglja, sve do novoga doba, nije iskorišćavao nikakav rudar.

dima i ograničena na sasvim malu sredinu; ona je uticala na život Evrope naročito umnim radom i proizvodnjom umetničkih dela.

U okeanskoj oblasti podneblje hladnije i vlažnije, stvaralo je veće potrebe i zahtevalo više rada. Saobraćaj morem bio je teži i nije mogao da se proširi do Amerike; i zato nijedna od zemalja okrenutih Okeanu nije ušla u antičku civilizaciju. Ali su uslovi postajali povoljniji ukoliko je napredak tehnike dopuštao ljudima da se koriste prirodnim blagom svojega kraja. Zemlja, masnija i plodnija, koja je mogla dublje da se ore, davala je dve žetve u tri godine; bolje zaliveno tlo dopuštalo je da se gaji bolja stoka, krave koje daju više mleka, volovi za klanje, svinje. Bogatije naslage ruda jako su povećale proizvodnju gvožđa pomoću drvenog uglja koji su davale šume. Trgovina je u rekama sa sporim tokom našla sredstva da prodre u unutrašnjost zemalja. Sredozemno i Severno more uputili su trgovinu u inostranstvo; Okean je, docnije, otvorio puteve u Ameriku, Afriku i na krajnji Istok. U XIX veku, eksploatacija na veliko rudnika uglja i gvožđa dopustila je da se povećata proizvodnja industrijskih predmeta i prenos parobrodima u tolikoj meri da je poremetila uslove života.

Kontinentalna oblast bila je zaostala zbog nedovoljnih uslova za slabo civilizovane narode, zbog vrlo oštre klime, neprohodnih šuma, ogromnih baruština duž rečnih tokova zbog ravnica otvorenih za najezde konjaničkih naroda koji su pustošili zemlju ne osnivajući u njoj nikakvu narodnost dugog veka, zbog teškog saobraćaja sa civilizovanim svetom. Najveći deo tog ogromnog prostora ostao je dugo skoro pust i naseljavao se vrlo sporo sve do XVII veka. U oblastima na zapadu i na jugu nastanili su se stranci koji su došli iz civilizovane Evrope, zanatlije, trgovci, zemljoradnici koji su obrazovali naseobine nesposobne da se stope sa starosedeocima. To je, u dunavskoj oblasti, sprečilo da se stvore zbijene narodne jedinice, dok je poluostrvo na jugoistoku, najranije civilizovano postalo pod turskim gospodarstvom, najvarvarskija zemlja u Evropi.

Od kraja XIX veka, narodi istočne Evrope, postavši daleko mnogobrojniji, naučili su da se koriste velikom plodnošću svog tla i ogromnim blagom svog donjeg sloja, gvožđem, ugljem, petroleumom primenjujući novu tehniku koju su stvorili zapadni narodi.

Najstariji evropski stanovnici. – O najstarijim stanovnicima Evrope istorija ne može ništa da nam kaže, jer se ona po pravilu osniva na pisanim dokumentima, a Evropa je bila već naseljena pre nego što se počelo pisati; zato je vreme pre pisanja nazvano *prethistorijsko*. Za sve što znamo o tom vremenu dugujemo trima vrstama naučnih ispitivanja podeljenih na tri zasebne nauke:

– *antropologiji* koja, po odlikama ljudskih tela, pokušava da podeli ljude na rase i na *varijetete*;

– *etnografiji* koja, proučavajući običaje kojih se drže ljudi, radi na tome da ih svrsta u narode;

– *lingvistici* koja teži da podeli narode prema sličnosti između njihovih jezika.

Znanje stečeno tim trima naukama ne pruža nam sredstva da uspostavimo istoriju prethistorijskih naroda, ali nam dopušta da uočimo bar neke crte njihovog života.

Rase po antropologiji. – Svi narodi Evrope pripadaju beloj rasi koja naseljava i zapadnu Aziju i severnu Afriku, ali su se antropolozi skoro složili u tome da razlikuju u Evropi tri glavne grupe nazvane *rase* (ne računajući dva ili tri *varijeteta*), od kojih je svaka obeležena izvesnim crtama koje sačinjavaju idealan tip te rase. One su raspoređene u tri pojasa koji se pružaju u pravcu zemljine širine.

Južni pojas, na dvema obalama Sredozemnog mora u severnoj Africi i u Evropi, jeste oblast rase nazvane mediteranska, maloga rasta, duguljaste lobanje (*dolihokefali*), tankih udova, vrlo mrke kože, crne kose i očiju.

Srednji pojas, koji se pruža preko kontinenta u planinskoj oblasti i do Okeana u Francuskoj i u Velikoj Britaniji nastanjen je rasom

nazvanom *alpinska*, srednjega stasa, dežmekastom, okrugle lobanje (*brahikefali*), mrkih očiju i vlasi, duge brade i talasaste kose.

Sever Evrope, od Rusije do istočne Engleske, nastanjen je rasom nazvanom *nordijska* ili *evropska* (zato što se nalazi samo u Evropi), rasom visoka stasa, snažne građe, krupnih udova, bele kože, plavih očiju i kose² (odlike kojih nema nijedna druga rasa na svetu).

Ne treba nikad zaboraviti da su tipovi čiste rase idealna tvorevina antropologije. U stvarnom životu nailazi se na vrlo malo lica u kojima su sjedinjene sve odlike istoga tipa; gotovo svi ljudi predstavljaju istovremeno crte više različitih tipova (na primer plave oči i crnu kosu); gotovo uvek članovi jedne iste porodice, otac i sin, ili braća, nemaju ista rasna obeležja. To je dokaz da Evropljani nisu čiste „rase“, njihov tip je proizvod ukrštanja među roditeljima različite rase. Oni su melezi i proučavanje prehistorijskih kostura pokazuje već u najstarije vreme, sahranjene u istom grobu, ljude različitih tipova. Antropologija, dakle, pruža obaveštenja samo sporne vrednosti.

Periodi civilizacije po etnografiji. – Otkako se vrše iskopavanja, uklanjajući sve slojeve ostataka dok se ne dođe do prvobitnog tla, etnografija može da radi na milionima predmeta nađenih na jednom mestu, u slojevima nastalim od ljudi koji su jedni za drugima živeli na istome mestu. Ona je uspela da razlikuje uzastopne načine života obeležene razlikom u tehnici pri proizvodnji predmeta.

Po prvoj podeli, izvršenoj u XIX veku, prema materijalu upotrebljenom za izradu alata, trajanje prehistorijskog vremena deli se na četiri perioda nejednakog trajanja. Ta podela je ispravljena i dopunjena planskim proučavanjem grobova a naročito grnčarije čiji se oblici i ukrašavanje razlikuju u uzastopnim slojevima ostataka. Tako se moglo odrediti otprilike na kojem se prostoru vodio izvestan način života. Ali se često dešava da neki narod usvoji strane običaje;

2 Riđa boja kose i brade nije varijetet plave. Ona se ubraja u nijanse mrke boje.

uzastopni načini života na jednome mestu mogu dakle obeležavati ne narode različitih rasa, nego samo uzastopna stanja civilizacije.

Najstariji slojevi sadrže ostatke perioda lomljenog kamena (*paleolitsko doba*), čije je trajanje bilo znatno najduže. On dopire sve do jednog od ledenih perioda i podeljen je na nekih dvanaest doba obeleženih imenima onih mesta gde su vršena iskopavanja. Za vreme celoga tog perioda, stanovnici Evrope upotrebljavali su samo sirovu materiju. Lomljeni belutak, životinjske kosti, žile, kože, nisu imali nikakvih domaćih životinja i živeli su od lova i ribolova. Znali su za divlje životinje nekih vrsta izumrlih ili iščezlih iz Evrope, za mamuta, bizona, irvasa i ostavili su njihove slikane ili vajane likove. Živeli su u stanju divljaka i mogli su sačinjavati samo veoma razređeno stanovništvo.

Period glačanog kamena (*neolitsko doba*) počinje s narodima koji imaju sasvim drukčiji način života i dosad se nije našao siguran prelaz između njih i divljaka paleolitskog doba, dok se od neolitskog doba način ljudskog života preobražavao postupno i stalno. Najviše obaveštenja o tom periodu pružili su predmeti nađeni u selima nazvanim „jezerska naselja“, podignutim na šipovima na obali nekih švajcarskih jezera, i u velikim selima sazidanim na humkama u severnoj Italiji, nazvanim „*terramare*“. Ta obaveštenja dopunjena su sličnim predmetima nađenim u evropskim „grobovima“ i iskopavanjem vršenim u Aziji, u Suzi, u Troji, u Anou, čiji najstariji slojevi potiču još iz četrdeset i pedeset vekova pre Hrista.

Ti narodi nisu živeli kao divljaci. Oni su imali stalne stanove grupisane u sela, stanove švajcarskih jezera, podignute na platformi koju su držala zalomljena drvena stabla, pobijena vrlo duboko u jezero, stanove u Italiji okružene bedemom. Imali su već naše domaće životinje, psa, kozu, ovcu, kravu, svinju. Sejali su naša žita, raž, ječam, ovas, proso, čak i pšenicu; pravili su brašno tukući zrno u stupama. Preli su vunu i lan, tkali sukno, pletli užad i mreže. Izrađivali su grnčariju od ilovače. To je bilo, dakle, stalno nastanjeno sta-